

DE EUROPESE KERNWAARDEN HEBBEN EEN CHRISTELIJKE OORSPRONG

Op zoek naar de **ziel** van Europa

25 maart 2007: de Europese Unie viert feest. Maar slechts weinig burgers lopen warm voor de idealen van de EU-leiders. Het vage pleidooi voor een gemeenschappelijk Europa raakt hen niet. Er is ook een ánder verhaal. Over een Europa dat ooit eenheid kende, een eenheid waarin het christendom een belangrijke rol speelde. Maar wie wil dat nog horen?

Door Tjirk van der Ziel

Eind maart vierde de Europese Unie haar vijftigste verjaardag. Wat begon als een eensgezinde poging om duurzame stabiliteit op het oude continent te brengen, is uitgelopen op een onzeker project. De langdurige vrede en veiligheid worden als vanzelfsprekend ervaren. De economische samenwerking krijgt zelfs het voordeel van de twijfel. Maar burgers tobben wel fors over de eigen identiteit. Men vreest de teloorgang van taal en andere culturele eigenheden, zeker nu de grens van de unie steeds verder naar het oosten wordt verlegd. Het verhaal over dat grote Europa schrikt juist af, zo lijkt het. Het recente plan voor een nieuw, gemeenschappelijk verdrag spreekt nauwelijks tot de verbeelding.

Geen wonder, meent priester **Antoine Bodar**. „Mensen herkennen zich niet in het Europese verhaal zoals dat wordt verteld. Europa is helaas een ideologie geworden. Dat heeft te maken met drie soorten van schaamte over ons verleden. De eerste betreft het Europese christendom. Dat christelijke verleden is nu door onze mondigheid overwonnen. De tweede gaat over de vroegere overtuiging dat de Europese beschaving meer waard zou zijn dan andere. Ten derde schamen we ons voor de totalitaire systemen als nazisme, fascisme en communisme; we zijn het continent van het bloed. Deze drie blokkeren sterk een kritisch maar open omgaan met ons eigen heden en verleden.”

Voor het seculariseringsdenken zit Bodar dwars. Wie over Europa praat, kan niet buiten de religieuze wortels, stelt hij. Maar veel moderne historici doen er alles aan om het christendom in de geschiedschrijving zo klein mogelijk te maken. Met als gevolg dat verlichte intellectuelen er geen probleem mee hebben om Turkije EU-lid te maken, terwijl het door en door rooms-katholieke Polen op flinke tegenstand kon rekenen. „Ze waren erg bang dat West-Europa zich weer iets van het christendom zou moeten gaan aantrekken. Dat was niet alleen arrogant, het was historisch ook fout. Europese identiteit heeft niet alleen te maken met vage noties over het heden, maar ook met juiste kennis van het verleden.”

Begin februari hield Antoine Bodar zijn inaugurele rede aan de Universiteit van Tilburg. Als bijzonder hoogleraar Christendom, Cultuur en Media ontvouwde hij daar zijn gedroomde Europa. Bodars ideale periode in de Europese geschiedenis ligt in de vroege Middeleeuwen. Tijd van dageraad en niet van duisternis, zoals doorgaans wordt verkondigd. Een ongedeelde, christelijke wereld die het gehele leven omspoelde en

inspireerde, een doorlopende Latijnse cultuur met abdijen, romaanse kerken en gotische kathedralen. De grootste bloeitijd van ons werelddeel ligt niet in de achttiende eeuw, met de Franse Revolutie en de Verlichting, maar vanaf de vroege Middeleeuwen tot en met de Renaissance, meent hij. „Hij eindigde wat mij betreft toen Europa uiteenviel door Reformatie en rationalisme.”

Waarom de vroege Middeleeuwen? Ver voor het jaar duizend werd het Westen gekerstend, kreeg de christelijke beschaving vaste voet aan wal, beleefde de christelijke kunst een glansperiode en was het dagelijkse leven doordrenkt met christelijke waarden. „Er was toen meer openheid en vrijheid dan menigeen denkt.” Een schril contrast met de Verlichting. Geleerden probeerden toen geloofsvragen op te lossen met behulp van rede en wetenschap, maar het gevolg was dat men God overboord zette en uiteindelijk met lege handen achterbleef. Bodar wil terug naar de bezielende invloed van het Evangelie. „Liever het oneindige geloof dan het beperkte verstand. Liever het ene christelijke Europa dan het door rationalisme gespleten Avondland. Ik ben dan ook blij met de toenadering tussen rooms-katholieken en protestanten.”

Antoine Bodar: „Europese identiteit heeft niet alleen te maken met vage noties over het heden, maar ook met juiste kennis van het verleden”

Vrijheidsstrijd

Die herwaardering van de Middeleeuwen valt bij filosoof **Gerben Groenewoud** (Vrije Universiteit) in goede aarde. Het christendom smeedde inderdaad een band van eenheid. Toch nuanceert hij het positieve beeld dat Bodar schetst. In de loop van de Middeleeuwen waren al zelfstandige naties ontstaan: zo ongedeeld was Europa niet. Bovendien was het christendom geen eigen, inheemse godsdienst. „In feite hebben wij het christendom van Noord-Afrika overgenomen. Daar bevond zich de *bible belt* van het Romeinse Rijk. Niet Rome, maar Augustinus, een buitengewoon begaafde en invloedrijke Afrikaan, heeft de Middeleeuwen bepaald. Deze kerkvader was een donkere Algerijn. Een allochtoon, zouden we vandaag zeggen. In dat hele Noord-Afrika is het christendom nu verdwenen. Ik wil maar zeggen: het christendom heeft weliswaar de Europese cultuur gestempeld, maar die twee vallen niet samen.”

Groenewoud wijst op de Reformatie, die - naast Augustinus - Europa sterk heeft beïnvloed. „De protestanten hebben geestelijke waarden weer onder het stof vandaan gehaald.” Hij krijgt hierin gezelschap van de Rotterdamse hoogleraar Europese geschiedenis Siep Stuurman. In *Drie essays over Europa* (1995) ruimt Stuurman een belangrijke plaats in voor de reformatoren in het noordwestelijk deel van Europa. De waarden die lutheranen en calvinisten toen bevochten, hebben uiteindelijk in Europa gezegevierd: vrijheid van godsdienst, scheiding tussen kerk en staat, afkeer van absolute monarchieën, en later de vorming van een democratische cultuur met een parlementair stelsel. Deze kenmerken zijn verder Europa ingedrongen.

De Reformatie verdeelde de middeleeuwse christenen. Groenewoud: „Er werd een strijd gevoerd om onafhankelijkheid. Dat is een kernwaarde in Europa geworden. Uit dit protestantse christendom kwam de Verlichting voort. Ook toen ging het om zelfstandig denken en om gelijke rechten van mensen. Tegenwoordig schijnt bijna niemand meer te weten dat de eerste Verlichtingsdenkers bijna allemaal christenen waren. Ze wilden God

eren door de natuur op een wetenschappelijke manier te onderzoeken. Daartoe moest de mens worden bevrijd uit knellende banden van traditioneel denken. Uiteindelijk is de Verlichting helaas vreselijk ontspoord. De mens zette zichzelf op de troon. Het resultaat hebben we gezien in de totalitaire regimes.”

In al die ontwikkelingen was het christendom sterk bepalend voor de identiteit van Europa. Maar anders dan Bodar ziet Groenewoud uit deze geschiedenis niet een heel helder beeld van het continent oprijzen. „Je moet een soort identiteit hebben, dat voelt iedereen. Maar identiteit heeft altijd te maken met een ander, een tegenpartij. Nu wordt vaak gewezen op de christelijke eenheid van de Middeleeuwen. Dat was ook zo. Vergeet echter niet dat die eenheid is bevochten op de islam, omdat die godsdienst toen een veroveringstactiek had. Een groot deel van Spanje was van de zevende tot de dertiende eeuw islamitisch; pas in 1516 was het land geheel heroverd. Later hebben moslims nog enkele pogingen ondernomen om zich naar Europa uit te breiden. De Europese identiteit is in wezen tot stand gekomen dankzij druk van buitenaf, een gezamenlijke vijand.”

Gerben Groenewoud: „Er wordt vaak gewezen op de christelijke eenheid van de Middeleeuwen. Maar vergeet niet dat die bevochten is op de islam”

Regionalisme

Het begrip ‘Europa’ loopt parallel aan de ontwikkeling van het continent. Aanvankelijk staat Europa gelijk aan Griekenland. Later breidt dat beschavingsgebied zich naar het noorden uit. De term wordt dan gebruikt om het rijk van Karel de Grote te markeren. Dat rijk valt in drie delen uiteen. Pas in de vijftiende eeuw keert Europa als aanduiding terug, als Constantinopel - het huidige Istanbul - in handen van de Turken valt en er behoefte ontstaat aan een politiek weerwoord. Tot die tijd was ‘Europa’ nog uitwisselbaar met ‘christianitas’, de christenheid. Maar dan gaan de wegen uiteen. In plaats van eenheid raken de Europese volken steeds verder verdeeld door zich op te sluiten in onafhankelijke, soevereine staten.

Antoine Bodar schuwt scherpe bewoordingen niet: „De pest van het nationalisme heeft het bloed van de Europese cultuur vergiftigd.” Hij spreekt de romanfiguur Chojnicki na in het boek *Radetzky* van de Oostenrijkse schrijver Joseph Roth: ‘De nieuwe religie is het nationalisme. De volkeren gaan niet meer naar de kerk. Ze gaan naar nationale verenigingen.’ „Europa zoals we dat nu kennen, bestaat pas sinds de zestiende eeuw. De tijd van de natiestaat hebben we nu echt gehad. Toch leidt het opheffen van grenzen niet automatisch tot een soort wereldburgerschap. Door de globalisering moeten we ons weer europeaniseren om de eigen identiteit te bevestigen.”

Europeanisering betekent in zijn ogen vooral: regionalisering. „Nog altijd ervaren Brabanders een cultuurschok als zij de Moerdijk oversteken. Wij voelen ons meer thuis bij Vlamingen. Dat geldt ook voor mij, terwijl ik vanaf mijn tweede alleen maar in Amsterdam en het Gooi heb gewoond. Overal zie je een interessante tendens terug naar de regio’s, naar gewesten, naar streken waarmee mensen een natuurlijke binding hebben. Het hertogdom Brabant, of Oost-Nederland met de Duitse grensstreek. Het is van de mensen zelf. Mijn ideaal is een stevige worteling in het eigen woon- en leefgebied, maar mét een open blik naar buiten, naar anderen. Laten we daarom weer veel talen leren.”

Europa is van meet af aan een eenheid in verscheidenheid geweest. „Het is de paradox van Europa”, stelt Bodar vast. Hij baseert zich op het voormalige Habsburgse keizerrijk als model voor onze toekomst. „Dit verbond tussen Oostenrijk en Hongarije maakte er tot begin twintigste eeuw aanspraak op hét culturele centrum van Europa te zijn. Het laatste rijk dat niet was gebaseerd op nationalisme, maar op een soort familie van gelijkwaardige, historisch gegroeide landen.” Ook Geert Mak spreekt zich lovend uit over deze Habsburgers. Zijn *In Europa* ademt een zekere heimwee naar de Weense koffiehuisen, kazernes, schouwburgen en sociëteiten in de buitengewesten: daar werd tenminste nog over een gemeenschappelijke cultuur gedebatteerd, daar werd west en oost met elkaar verbonden. ‘Die cultuur hield, jarenlang, dit vreemde, losse imperium overeind.’

Bodar: „Na de val van de Muur zagen we op het station in Amsterdam opeens weer een trein met bestemming Warschau en Moskou. ‘Eindelijk zijn we af van de afschuwelijke scheiding tussen west en oost’, dacht ik toen. Wij westerlingen hebben Midden-Europa nodig, om ons continent een nieuw gezicht te geven. We moeten iets anders horen dan het materialisme en het hedonisme, het sarcasme en het scepticisme, dat zo eigen is aan West-Europa. Midden-Europa, dat decennialang was afgesneden, heeft van oudsher meer oog voor de immateriële kanten van het leven. Ik ben het eens met de Britse historicus Christopher Dawson die stelt dat als een samenleving haar godsdienst verliest, zij ook haar cultuur verliest.”

Antoine Bodar: „Mijn ideaal is een stevige worteling in het eigen woon- en leefgebied, maar mét een open blik naar buiten”

Essentie

Wie horen er thuis bij het Europa van nu? Volgens een gedegen analyse van Joseph Ratzinger, de huidige paus, zijn de geografische grenzen van Europa als christelijke cultuur moeilijk te trekken. Europa houdt meer in dan de optelsom van een aantal staten in West- en Midden-Europa. In het oosten, tot achter de Oeral, vinden we sporen van het verzonken Byzantium, het Slavische deel van het gespleten Roomse Rijk in het jaar 1054. Pas met de val van Constantinopel in 1453 vindt de definitieve scheiding tussen oost en west plaats. In het westen daarentegen sloeg de Europese cultuur de vleugels uit naar het nieuwe continent Amerika. De samenleving daar kreeg een stevige afdruk van de Europese, christelijke wortels mee.

Gerben Groenewoud: „Vergeet ook de kolonisatie van Afrika en andere werelddelen niet. De Europese cultuur is als de meest dominante over de hele aarde uitgewaaid. Japanners en Chinezen bestuderen momenteel westerse filosofie en westerse muziek. Daarom valt de essentie van Europa zo lastig weer te geven.” Turkije is altijd een grensgeval geweest, meent hij. Oorspronkelijk gekoloniseerd door Grieken, christelijk geworden en daarna in de islamitische wereld opgenomen. „Mocht Turkije lid worden van de Europese Unie, dan mag je hopen dat er meer openheid komt zodat de kerken kunnen gaan groeien. Vrijheid van godsdienst, dat zo werd benadrukt tijdens de Reformatie, is niet voor niets een kernwaarde van Europa. Pas dan zie ik ook een geweldige kans voor het christendom.”

Een geassocieerd lidmaatschap voor Turkije blijft wat Antoine Bodar betreft het hoogst haalbare. „Turkije vormt een brug, net als Groot-Brittannië. Maar waar de Britten een

logische verbinding slaan naar Amerika dat in wezen een voortzetting is van onze cultuur, blijven de Turken door de islamitische wereld op afstand. Hetzelfde geldt voor Rusland. Wel zie ik Oekraïne volwaardig EU-lid worden.”

De Europese Unie weet geen goed antwoord te geven op de islam, constateert Groenewoud, en dat heeft te maken met het verleden. „Reageren we vanuit de Verlichting, of moeten we teruggrijpen op de oudere bron van het christendom? Kunnen we blijven zeggen: Europa ontstond mede onder druk van de islam in vroegere eeuwen, daarom hoort die godsdienst niet bij ons?”

Hij wijst erop dat in de Middeleeuwen de islamitische wereld verder was ontwikkeld dan de Europese. Sterker: toen Rome en Athene verschrompelden, maakten de Arabieren een ongekennde opbloei door. Dankzij hun oriëntatie op Griekse filosofen als Plato en met name Aristoteles beleefden hun filosofie, wiskunde, geneeskunde en astronomie ‘gouden jaren’. Deze beschavingskenmerken kwamen via een omweg terug: pas eeuwen later, vanaf de renaissance van de twaalfde eeuw, sloeg Europa dezelfde weg in. Hier vonden deze kenmerken uiteindelijk een robuustere voedingsbodem. Terwijl de Arabische wereld wegzonk, ontstond op het continent een uniek netwerk van universiteiten, toegankelijke vrijplaatsen voor denkers, broedplekken voor onderzoekers. Hier ontkiemde langzaam de moderniteit. Zo fungeerde de islam als een ‘doorgeefluik’ naar het Westen. Dankzij Arabische vertalingen van de oude Grieken ontdekte Europa de eigen antieke schatten.

Het maakt duidelijk dat de identiteit van Europa niet heel eenduidig is. Groenewoud is dan ook geen voorstander van al te grote conclusies over een ‘ziel van Europa’. Uiteindelijk is het goed om te beseffen dat het voor christenen in het Europeadebat niet allereerst om Europa moet draaien, maar om de komst van het grotere rijk van Christus. „Het valt me wel op dat onder christenen die toekomstverwachting niet erg leeft. Vrede en gerechtigheid onder alle volkeren, wie verlangt daar niet naar? Natuurlijk, een Europese identiteit is belangrijk. We moeten zeker aan Europa deelnemen. Maar christenen zouden zich er eigenlijk niet zo mee moeten vereenzelvigen. Uiteindelijk zijn wij burgers van een ander koninkrijk.”

De geschiedenis van Europa

[EERSTE SPREAD]

31 v. CHR. - 476

Pax Romana

Het Romeinse Rijk legt de basis voor Europa. Voor het eerst is er iets dat alle stamgebieden met elkaar verbindt: er is één dominante (Grieks-Romeinse) cultuur en filosofie, één hoofdtaal: het Latijn, één wegennet dat de opkomende steden met elkaar verbindt, één jaartelling, en één politieke structuur, die betrekkelijke vrede brengt in een roerige wereld: de Pax Romana. En na de bekering van keizer Constantijn (312) tot het christelijke geloof uiteindelijk ook één officiële godsdienst. De kracht van de Romeinen ligt in organisatie, administratie, bestuur en recht. Op al deze terreinen werkt de invloed van het Romeinse Rijk door tot vandaag.

496

De doop van Clovis

Het christelijke geloof verspreidt zich razendsnel door het zuidelijke deel van het Romeinse Rijk en brengt niet minder dan een revolutie in het denken teweeg. In een wereld die draait om afkomst, ras en geslacht wordt nu verkondigd dat in Gods ogen ieder mens gelijkwaardig is. Tegenover het primaat van kracht en geweld komen diepe waarden op van nederigheid, liefde en de beschermwaardigheid van het leven. Uiteindelijk wordt ook het noordelijke deel van het rijk gekerstend, met als symbolisch hoogtepunt de doop van de Frankische koning Clovis (rond 496). De invloed van het Germaanse heidense denken blijft onder de oppervlakte toch groot, tot op vandaag.

800

Karel de Grote

In 800 wordt de Frankische koning Karel de Grote door de paus tot keizer gekroond, waarmee geclaimd wordt dat dit alsnog (Rome viel in 476) de wettige voortzetting is van het Romeinse Rijk. In Turkije is het christelijke Romeinse Rijk echter steeds blijven bestaan (Byzantium).

Onder Karel de Grote delen de Kerk en de staat de macht en stimuleren elkaar op cultureel gebied. Geleerden worden in hun werk aangemoedigd, wat leidt tot een intellectuele opleving, die de basis legt voor een eenheid van denken in West-Europa. Ook de kunsten komen tot bloei, niet in de laatste plaats de architectuur: denk aan de romaanse kerken en later de gotische kathedralen.

1054

Het Grote Schisma

Tegenwoordig beschouwen we West-Europa als het zwaartepunt van Europa en ligt Boekarest gevoelsmatig al op de verre oostgrens, maar voor het Romeinse Rijk lag dat anders. Toen de Germaanse stammen oprukten, besloten de christelijke keizers die verre uithoeken op te geven en zich terug te trekken in het centrum van christelijk Europa: Constantinopel (Istanbul). Als de paus later partij kiest voor de Franken en Karel de Grote claimt de rechtmatige opvolger van de Romeinse keizers te zijn, komt het niet meer goed tussen Oost en West. Dit leidt tot het Grote Schisma van 1054, tussen de Rooms-Katholieke Kerk en de Oosters-Orthodoxe Kerk. In 1453 wordt Constantinopel veroverd door de Turken.

TWEEDE SPREAD:

1200

Het intellectuele leven

De oorsprong van de moderne wetenschap ligt eerder bij de kloosters en universiteiten van de Middeleeuwen dan bij de latere renaissancedenkers. Onder auspiciën van de Kerk bloeit het intellectuele leven in Europa op. Zowel de kloosters als de universiteiten zijn sterk internationaal

gericht. De Griekse filosofie wordt verwerkt in het christelijke denken: Thomas van Aquino komt via Aristoteles tot zijn tweedeling van natuur en genade. De aardse werkelijkheid en het mens-zijn worden positiever gewaardeerd en daarmee is de kiem gelegd voor twee stromingen die Europa tot op vandaag beïnvloeden: de Renaissance en de Reformatie.

1517

De Reformatie

Op 31 oktober 1517 slaat Maarten Luther zijn 95 stellingen aan de deur van de slotkapel in Wittenberg. In de decennia die volgen, voltrekt zich in noordelijk Europa de Reformatie, waarbij gelovigen het gezag van de Bijbel weer stellen boven dat van de kerkelijke traditie en de paus. Zuidelijk Europa blijft Rome trouw.

De Reformatie is niet los te zien van het humanisme dat in Europa is opgekomen. In het noorden is dit humanisme overwegend christelijk. In het zuiden krijgt het vorm in de Italiaanse Renaissance, die zich net als de Reformatie ontworstelt aan de macht van de kerkelijke traditie, maar antwoorden zoekt in de voorchristelijke klassieke oudheid.

1789

Verlichting en Revolutie

Waren de grondleggers van de moderne wetenschap gelovige christenen die rekenden met Gods handelen, mede onder invloed van het Griekse denken wint de overtuiging terrein dat het universum een geordend systeem is dat zich houdt aan vaste regels. God wordt 'overbodig'. Ook de theologie laat zich wezenlijk beïnvloeden door de 'Verlichting' (die beter Verduistering kan worden genoemd) en rekent gaandeweg minder met direct spreken en handelen van God.

De Verlichting gelooft in de autonomie van de mens, in de rede en in vooruitgang. Dit utopische optimisme leidt in 1789 tot de Franse Revolutie, die de christelijke erfenis van Europa wil uitwissen. Erna volgt de dictatuur van Napoleon.

1848

Parlementaire democratie

In 1848 raast een golf van burgerlijke revoluties over Europa, die in veel landen de basis leggen voor een parlementaire democratie, met een grondwet die de macht van monarchen terugdringt ten gunste van de burgerij. Maar ook groeit een sterker nationaal besef en spanning tussen sociale klassen. De 'ismen' ontstaan: marxisme, liberalisme, socialisme, nationalisme, kapitalisme. Een en ander is aangewakkerd door de industriële revolutie, die een arbeidersklasse had voortgebracht en een aan macht winnende liberale bourgeoisie. De behoefte aan grondstoffen drijft de Europese naties tot imperialisme. Dit brengt niet alleen een mondialisering van de economie met zich mee, maar ook van de cultuur.

DERDE SPREAD:

1914 / 1939

Twee wereldoorlogen

Het positivistische optimisme van de negentiende eeuw wordt de grond in geslagen als de Eerste Wereldoorlog uitbreekt en ruim negen miljoen soldaten sneuvelen. De oorlog doet grootmachten uiteenvallen, leidt in Rusland mede tot de Oktoberrevolutie waarmee de Sovjet-Unie wordt geboren en stort Europa in een economische en politieke crisis, die uitmondt in de Tweede Wereldoorlog. De verschrikkingen van de oorlog en de Holocaust hebben een traumatiserend effect op het bewustzijn. Onder het ogenschijnlijke optimisme van de naoorlogse wederopbouw (de Marshall-hulp symboliseert de ontstane trans-Atlantische verbondenheid) gaat een geschokt vertrouwen schuil, in het leven maar ook in God.

1945

De Bom

Als de VS de atoombommen op Hiroshima en Nagasaki gooien, is de Koude Oorlog feitelijk al begonnen. De nederlaag van nazi-Duitsland loopt uit op een tweedeling van Europa in een democratisch en kapitalistisch Westen en een totalitair en communistisch Oosten. De dreiging van een allesvernietigende atoomoorlog werpt een sombere schaduw over Europa. West-Europa verenigt zich militair (NAVO, 1949) en politiek-economisch: op 25 maart 1957 sluiten België, Duitsland, Frankrijk, Italië, Luxemburg en Nederland het Verdrag van Rome, waarmee de Europese Economische Gemeenschap (EEG) wordt opgericht, de latere Europese Unie (1991).

1968

Leegloop van de kerken

De moderne theologie krijgt voet aan de grond in de gevestigde kerken, die de decennia erop leeglopen. De geestelijke uitholling van de kerken leidt tot een diepgaande secularisatie in de samenleving, uitmondend in de seksuele revolutie van de jaren zestig en zeventig, maar ook in libertaire 'verworvenheden' als legalisering van abortus en euthanasie. Maar het is niet zo dat religiositeit het aflegt tegen atheïsme: naast het klassieke libertaire denken steekt ook een 'nieuw heidendom' de kop op in Europa: aandacht voor new age, wicca en Germaans heidendom.

1989

De Val van de Muur

In Oost-Europa breken revoluties uit die het einde inluiden van de communistische regimes. Op 9 november valt de Berlijnse Muur en het jaar erop wordt Duitsland herenigd. Als in 1991 het Warschaupact wordt opgeheven en de voormalige vijanden gaandeweg lid worden van de NAVO en de EU, is er een einde gekomen aan de ideologische tweedeling van Europa. De Europese cultuur lijkt het pessimisme van de 20^e eeuw voorbij, maar blijft de grote verhalen wantrouwen. De cultuur is postmodern, postchristelijk en spiritueel zoekende.

Ronald Westerbeek

Bronnen (o.a.): R.R. Palmer, *A History of the Modern World* (1992); D. de Boer e.a., *Middeleeuwen* (1989); Francis A. Schaeffer, *Hoe zouden wij dan leven? Over opkomst en verval van de westerse cultuur* (1977); H.J. Störig, *Geschiedenis van de filosofie* (1959).

[BIJSCRIFTEN BIJ KAARTEN]

[SPREAD 2]

De volksstammen van Europa

Op deze oude Bos-atlaskaart uit 1936 worden onbekommerd de Europese 'volksstammen' aangeduid. Onder meer de Germanen, Romanen, Kelten, Slaven, Koerden en Armeniërs vormen het 'blanke ras'. De Lappen, Finnen, Hongaren en Turken worden gerekend tot het Europees-mongoolse ras.

[SPREAD 3]

Het Ottomaanse Rijk

Deze oude kaart uit de *Grosser Historischer Weltatlas* (1957) toont hoe Europa er in 1802 uitzag, kort voordat de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie ontstond. Nederland, België en Luxemburg vormen de Bataafsche republiek.

Net als vroeger het Byzantijnse Rijk, wordt ook het islamitische Ottomaanse Rijk tot Europa gerekend. Steden als Samsun en Trabzon aan de Turkse Zwarte-Zeekust waren bekende Europese steden en de Russische aanval op Sinop in 1853 werd dan ook ervaren als een aanval op Europa. De Krim-oorlog die daarop volgde (1853-56) was een volop Europese oorlog, waarin de Britten en Fransen aan Turkse zijde meevochten tegen de Russen.

Het Ottomaanse Rijk verzwakte tussen 1699 en 1918 steeds verder en stond bekend als 'de zieke man van Europa'. Toen in 1918 het resterende Turkije opgedeeld werd tussen Griekenland en Engeland, kwamen de Turken onder aanvoering van Atatürk met succes in opstand: Turkije wilde een volwaardig Europees land zijn. Atatürk stichtte in 1923 de moderne Turkse staat, die niet langer islamitisch maar seculier moest zijn.